

Almirall i el nacionalisme català d'esquerra. Resposta a Josep Pich i Mitjana i a David Martínez Fiol

Almirall and left-wing Catalan Nationalism. A reply to Josep Pich i Mitjana and to David Martínez Fiol

per Joan-Lluís Marfany

RESUM:

L'autor respon a les objeccions formulades pels dos esmentats historiadors a la seva anàlisi de *Lo catalanisme* com a un text en essència nacionalista i que revela una evolució de l'autor cap a posicions ideològiques francament conservadores.

PARAULES CLAU:

Valentí Almirall, *Lo catalanisme*, nacionalisme, federalisme.

ABSTRACT:

The author replies to the above-mentioned historians' objections to his reading of Valentí Almirall's *Lo catalanisme* as essentially a nationalistic text and one betraying Almirall's evolution towards a distinctly conservative ideology.

KEYWORDS:

Valentí Almirall, *Lo catalanisme*, Nationalism, Federalism.

Feia ja massa temps que devia aquesta resposta a Josep Pich i Mitjana i li presento les meves sinceres excuses pel retard. No respondre a les legítimes interpel·lacions d'un col·lega és, a més d'una descortesia, una negligència intel·lectual i professional de la qual no voldria fer-me culpable. Si he trigat tant a respondre a les seves objeccions a les idees exposades en un cert article meu, ha estat simplement per manca de temps. Estic segur que Pich, que, com jo mateix fins fa quatre dies, es troba sens dubte abassegat per les demandes cada cop més grans i més estúpidament innecessàries de la feina de professor universitari, ho entindrà perfectament i espero que sabrà perdonar-m'ho.

Però la meva abjecta presentació d'excuses no s'acaba pas aquí. En rellegir, ara amb el deteniment necessari, el treball de Pich per tal de donar-li resposta he descobert que el meu article havia rebut una altra, primera, rèplica, de David Martínez Fiol, no gaire després de la seva publicació i al mateix lloc que l'havia acollit.¹ En aquest cas, el meu silenci deu haver semblat encara més descortès i

1. «Valentí Almirall: medievalisme, parlamentarisme i corporativisme», *L'Avenç* 211, febrer 1997, 6-9.

injustificat. La meua disculpa és que desconeixia l'existència del text de Martínez Fiol. En aquella època jo rebia la revista amb alguna irregularitat i aquest número devia ser un dels que no em van arribar, i ningú, d'altra banda i que jo recordi, no em va advertir que contenia un article que tan directament m'afectava. Ho lamento sincerament, més que més perquè, sent com era una rèplica a cop calent i tenint jo com tenia el tema del catalanisme en general encara relativament fresc a la ment, penso que hi hauria respost de seguida.

L'article en qüestió, el meu, vull dir, és a hores d'ara ja una mica vell: va sortir a les pàgines de *L'Avenç* el 1996, sota el títol «Valentí Almirall i els orígens del nacionalisme català».² Basant-me exclusivament, o molt poc se n'hi faltava, en l'evidència interna d'uns quants textos de caràcter doctrinal, jo hi argumentava que l'Almirall de *Lo catalanisme* era, en tot menys en el nom, un nacionalista —català, ja s'entén— i exposava el deute molt directe i molt considerable que amb ell tenien els nacionalistes declarats immediatament posteriors, i molt particularment Prat de la Riba. Hi afegia, per acabar, que en el seu trànsit del republicanisme federal a aquest nacionalisme, Almirall havia passat a ser un home d'idees molt conservadores, cosa que explicava que Prat no hagués tingut cap empatx a reconèixer-lo com al «Precursor», així, amb majúscula.

És amb aquesta darrera part del meu article que Pich va trobar-se en violent desacord i va expressar-ho, primer, el 2002, en un llibre i, després, dos anys més tard, en aquesta mateixa revista.³ L'article repetia exactament les mateixes objeccions del llibre amb idèntics arguments, però, com que ho feia amb una mica més d'extensió, és a aquesta segona versió que em referiré preferentment. En una operació deductiva digna de Sherlock Holmes, Pich calculava que jo, havent oblidat —no quedava clar si deliberadament o no— l'existència d'Almirall en el meu llibre sobre els inicis del nacionalisme català,⁴ m'havia vist més o menys forçat a justificar-me escrivint aquest article i, naturalment, com que de justificar-me es tractava, no havia tingut altre remei que concloure a priori que el catalanisme d'Almirall era, citant els meus propis mots, «si fa no fa tan conservador» com el de Prat de la Riba. És aquesta una suposició ofensiva contra la meua integritat intel·lectual, però deixem-ho córrer. Jo no havia parlat d'Almirall en el meu llibre perquè havia triat d'estudiar-hi el moviment nacionalista català a partir del moment, i només a partir del moment, en què apareixia com a tal moviment, i hi havia explicat amb una certa extensió la meua identificació d'aquest *terminus*

2. *L'Avenç* 204, juny 1996, 20-24.

3. *El Centre Català. La primera associació política catalanista (1882-1894)*, Catarroja, Afers, 2002, 165-166; i «El projecte polític catalanista, progressista i modernitzador de Valentí Almirall i Llozer», *Recerques* 44, 2002, 111-138, a les pàgines 120-122. Va reiterar-ne les crítiques poc després J. CLARET, ressenya de Josep Pich i Mitjana, *El Centre Català, Recerques* 49, 2004, 216-218, sense afegir-hi res, si no és una desconcertant associació del meu nom amb el de Joaquim Coll i Amargós dins d'una mateixa o semblant tendència historiogràfica. No sé si Coll, si és que ho ha vist, ho haurà trobat tan divertit com jo.

4. *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1995.

a quo —explicació que els meus crítics van decidir, no rebutjar ni, menys encara, discutir, sinó senzillament ignorar. I si poc després vaig escriure l'article del qual ara estem parlant va ser perquè *L'Avenç* m'ho va demanar —així de senzill. Sigui com sigui, a la meva suposadament apriorística lectura de *Lo catalanisme*, Pich hi feia dues crítiques essencials: que desconeixia deliberadament el paper fonamental que en l'evolució ideològica d'Almirall havien tingut el «fracàs de la Primera República» i el descrèdit en què el canovisme havia fet caure el sistema parlamentari; i que la meva caracterització del seu rebuig del republicanisme federal com a reflex de classe era una manifestació de presentisme.

Abans de passar a replicar a aquestes objeccions, potser no serà inoportú fer una precisió sobre el suposat apriorisme ideològic que segons tant Pich com Martínez Fiol, dictava fatalment les meves conclusions. Jo no he dit mai enlloc que «en el moviment catalanista no hi va haver cap tendència progressista, modernitzadora, regeneracionista, laica, federal i democràtica».⁵ Al contrari: he dit més d'un cop que el modernisme i el regeneracionisme eren ingredients essencials i, sobretot pel que fa al primer, distintius del nacionalisme català en els seus inicis⁶ (i això, Martínez Fiol, lector més fi que no Pich, ho reconeixia) i no he negat mai que hi hagués, en el mateix període inicial, que és el que jo havia estudiat, un nacionalisme d'esquerra. El que vaig exposar, raonadament i amb recolzament documental, en el meu llibre és que aquest nacionalisme d'esquerra era —insisteixo: en el moment inicial que era l'objecte de la meva recerca— essencialment retòric, totalment inefectiu, i completament subordinat a l'altre, el de dreta.⁷ Quant a la preocupació, que Martínez Fiol m'atribuïa, «per demostrar [...] que els nacionalismes han estat i són l'avantsala del feixisme»⁸ és purament imaginària, no pas perquè jo no pensi això, sinó perquè em sembla una evidència que no requereix cap demostració. No estic dient que el nacionalisme mení inevitablement al feixisme, però qui negarà que, històricament, hi ha menat repetidament? I que a l'origen de qualsevol feixisme hi ha indefectiblement un nacionalisme o altre és, simplement, un fet, i ben lògic: com va dir Samuel Johnson, el patriotisme és el darrer refugi del pocavergonya i el feixisme sorgeix en un país quan els seus pocavergonyes decideixen de refugiar-s'hi tots alhora. Ara bé, suggerir que el meu llibre sobre el nacionalisme català en els seus inicis està dominat per aquesta preocupació que Martínez Fiol m'atribueix és fer-me un procés d'intencions, com diuen els francesos, i aquestes coses no es fan.

Potser no serà pas superflu tampoc recordar ràpidament els meus arguments originals, de l'article sobre Almirall, que eren més precisos i detallats que no semblen en el resum que Pich en fa. Jo deïa que, a *Lo catalanisme*, el republica-

5. PICH, *Centre Català...*, 165.

6. *La cultura del catalanisme...*, 353-358 (capítol titulat justament «Catalanisme i modernisme»); i «Catalanistes i lerrouxistes», *Recerques* 29, 1994, 41-60.

7. *La cultura del catalanisme...*, 137-189 (capítol titulat justament «El catalanisme d'esquerra»).

8. MARTÍNEZ FIOI, «Valentí Almirall...», 6.

nisme és «menys que residual», perquè la indiferència davant l'alternativa monarquia/república hi és repetidament proclamada i perquè, si Almirall s'hi decanta per l'opció republicana per a Catalunya (sense que això hagi d'implicar la mateixa opció per a les altres regions ni per a l'Estat), és per un mer tecnicisme, l'absència d'una «dinastia pròpia». Jo deia també, tot reconeixent en aquest punt la precedència de Trías Vejarano,⁹ que «l'adhesió d'Almirall al sufragi universal» era, en aquesta època, «molt matisada». Això era un eufemisme irònic: Almirall proposa unes Corts compostes de tres cossos, un d'elegit per sufragi directe (no queda clar si universal), els altres dos designats pels districtes i les corporacions, respectivament, «i necessitant tota llei lo vot de dos dels cossos».¹⁰ Jo deia, finalment, que el conflicte que, en la ideologia d'Almirall, Trías Vejarano, altre cop, discernia entre el federalisme com a ideologia històrica d'un cert sector de la societat catalana i el federalisme com a teòric sistema polític, em semblava més que una simple «tensió».¹¹ Jo hi veia «una clara i aspra condemna del primer» i era aquesta condemna que trobava que era feta «des dels pressupòsits d'un conservadorisme ple de menyspreu i odi de classe». Citava tot seguit, com a il·lustració, el més explícit, en aquest respecte, dels tres passatges de *Lo catalanisme* que fan al cas i potser no serà de més tornar-lo a citar: «Perquè som a Espanya, repeteixo, i si fins en los països organitzats federativament l'única oposició que troba el federalisme prové de les masses que volen dir-se radicals, aquí s'ha pres l'aspiració federativa com a sinònima de radicalisme, i s'ha volgut encarnar-la en la part més radical de la massa plebeia».¹² Si Pich troba que «odi» és un mot massa fort aquí, el retiro; però si això no és menyspreu de classe, no sé què és. Jo encara hi afegia que aquesta actitud no era pas nova, sinó que era detectable des de, com a mínim, 1881, i donava en suport la referència d'un article sobre el tema publicat aquell any al *Diari Català* i reproduït a l'antologia de Josep M. Figueres.¹³ Perquè —em sembla que això també cal dir-ho— si bé les citacions textuais havien estat reduïdes, per raons d'espai i per tal de no fer el text massa carregós, al mínim imprescindible, totes aquestes meves observacions venien recolzades per referències, escrupolosament anotades, a passatges apropiats —9 de diferents només pel que fa als punts aquí esmentats.

Quins precisos contraarguments oposava Pich a aquestes precises consideracions? Precisos, cap. Explicava que, segons jo, Almirall «s'hauria transformat en un conservador antiliberal que fins i tot defensava les tesis [no sé per què «les»] corpo-

9. J. J. TRÍAS VEJARANO, *Almirall y los orígenes del catalanismo*, Madrid, Siglo XXI, 1975, 321.

10. V. ALMIRALL, *Lo catalanisme*, Barcelona, Edicions 62/"La Caixa", 1979, 257.

11. TRÍAS VEJARANO, *Almirall...*, 381.

12. ALMIRALL, *Lo catalanisme...*, 156.

13. «Lo federalisme aplicat a Catalunya. Estudis de Dret públich aplicat a Catalunya», *Diari Català*, 4 de maig de 1881, reproduït a V. ALMIRALL, *Articles polítics. «Diari Català» 1879-1881*, a cura de Josep M. Figueres, Barcelona, Edicions de la Magrana / Diputació de Barcelona, 1984, 3-5.

rativistes», com si això darrer fos fals, quan ja hem vist que no ho era —i que no sols ho deia jo, sinó també Trías Vejarano. I afegia, com ja he indicat, que aquesta evolució ideològica s'explicava «pel fracàs de la Primera República i pel fet que el canovisme polític havia posat de manifest totes les limitacions del sistema polític parlamentari». En conseqüència, «els catalanistes, tant els progressistes com els conservadors», havien cercat «alternatives polítiques al parlamentarisme que fossin més justes i menys manipulables pels polítics professionals». Ho feia, dit sigui de passada, sense admetre que jo havia pres en consideració aquesta explicació i l'havia descartat perquè no em semblava suficient davant un antiparlamentarisme tan present i tan sentit com el que apareix a les planes de *Lo catalanisme*. Pel que fa a la primera part de l'argument de Pich, només cal dir que la possible explicació d'una evolució ideològica no l'anul·la ni l'atenua, l'evolució; al contrari, la confirma. És molt possible, fins i tot probable, que l'experiència de la Primera República expliqui, si més no en part, per què Almirall va passar a ser, ideològicament, un conservador. (Almirall, que quedí clar; d'altres, que van passar per la mateixa experiència, no van evolucionar com ell.) Però això és, pel que fa a aquest debat concret, indiferent. El que es discuteix es sí o no Almirall va acabar sent un conservador antiparlamentarista i amb proclivitats corporatistes.

La segona part de l'argument, però, és —que Pich no se m'enfadi, però no trobo altra manera de dir-ho— ridículament capciosa. Quedi clar, d'entrada, que no és pas d'estratègia que estem parlant, aquí: no és pas que, donat que la política parlamentària sota la Restauració és una pura farsa, s'advoqui pel boicot de la institució i l'actuació per vies extraparlamentàries. Això, és cert, Almirall ho ha fet i ho tornarà a fer, però aquí està dissenyant tot un ordenament constitucional diferent, amb sufragi restringit i presència decisiva de les corporacions en el procés legislatiu. I en aquest sentit, és l'evidència mateixa que, davant de la corrupció canovista de la democràcia, hi havia una altra opció, que era la progressista de debò, i era la de reclamar el joc polític segons les regles constitucionals, net de trampes. Això deixant de banda, que ja és molt, el fet que, quan Almirall escrivia *Lo catalanisme*, el sistema parlamentari espanyol funcionava a base del vot censitari i, doncs, que el sufragi universal representava encara la reivindicació democràtica més òbvia i més immediata. Enfront d'aquesta opció, l'altra, la dels catalanistes de tots colors, tal com la presenta Pich, només pot ser qualificada, es miri com es miri, de francament reaccionària: a passar d'un sistema manipulable per polítics professionals a un de controlable per grups de pressió, no veig que s'hi guanyi gaire, en termes de justícia i de democràcia. Elaborar defenses teòriques de la democràcia corporativa d'una absoluta coherència intel·lectual és perfectament factible, però la realitat és que *històricament* el rebuig del parlamentarisme per la seva manipulabilitat i corruptibilitat ha estat un argument cínic que la dreta ha usat de sempre per justificar l'exclusió de la política dels sectors menys privilegiats de la societat. Posat al costat de les seves objeccions al federalisme «real» i les seves despectives referències a la «massa plebeia», no veig, en el cas d'Almirall, cap raó de pes per interpretar-lo de cap altra manera.

Just abans de fer la crítica del meu article Pich dedicava un parell de planes

del seu a comentar l'èxit de *Lo catalanisme* i les molt favorables, per no dir entusiàstiques, reaccions d'un seguit de personatges contemporanis i immediatament posteriors, entre els quals Francesc Pelai Briz, Ernest Moliné i Brasés, Enric Prat de la Riba i Miquel dels Sants Oliver, i fins i tot, fins a un cert punt només i abans que un Torras i Bages que ja tirava a bisbe no el cridés abruptament a l'ordre, Jaume Collell. Que Almirall es fes digne dels elogis i suscités l'adhesió de nacionalistes tan conspicuament conservadors i del més constant propugnador de l'acostament entre el catalanisme i el maurisme no sembla provocar-li cap desassossec ni inspirar-li cap dubte. Com es pot veure, però, allò que feia d'Almirall un home d'esquerra, és a dir, fonamentalment, el seu republicanisme —residual o mitigat, a *Lo catalanisme*—, el seu laïcisme militant, el seu odi ben cordial de l'«aristocràcia d'espardenya», i el seu anticlericalisme —i la sospita que era maçó— no constituïa per a ells cap obstacle important a l'hora de reconèixer-li el paper de precursor ideològic, si no fundador, com tampoc no li havia impedit, a ell, de col·laborar algun cop a *La Renaixensa*. En l'absència de cap explícita retractació o modificació de les tesis exposades a *Lo catalanisme* i a altres textos dels vuitanta, el seu reacostament polític al republicanisme federal després de 1898 és una dada que no afecta en absolut el present debat. Menys encara l'afecta la visió d'un futur imprecís de grans organitzacions supraestats i de classes abolides pel progrés mateix, sobretot quan ens arriba de segona mà, en forma de llunyana reminiscència de converses entre amics, a través de les memòries d'un d'aquests.¹⁴ Aquesta mena de testimoniatge no compta, de fet, entre les formes acceptables de prova documental. Quant a l'argument que Almirall es va casar *in articulo mortis* amb una «companya sentimental d'origens humils i procedència andalusa», penso que és millor, per a Pich com per a Almirall, que tots fem com qui no ho veu.

En realitat, Pich es limitava a resumir alguns dels arguments que Martínez Fiol havia utilitzat uns anys abans, però ni els resumia tots, ni recollia tots els matisos d'aquells que repetia. Martínez Fiol havia donat, en efecte, més precisió i més força a l'objecció del caràcter conjuntural de les segons ell només aparents reserves respecte del sistema parlamentari. Ho havia fet a base de citar extensament de *L'Espagne telle qu'elle est* (més exactament, de la traducció espanyola), text la publicació del qual —recordava amb tota la raó— és contemporània de la de *Lo catalanisme*. És, sento haver-ho de dir, un procediment que fa, d'una fugida d'estudi, una altra de més grossa. Jo potser havia estat imprudent en servir-me del mot «antiparlamentarisme», però penso que ja quedava prou clar, en el meu article, que calia no entendre'l en sentit absolut. Voler-hi respondre, doncs, amb la demostració que Almirall condemnava tant l'absolutisme monàrquic com

14. J. GARRIGA I MASSÓ, *Memòries d'un liberal catalanista (1871-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1987, 23-24, citat per PICH, «El projecte polític...», 121. Em refereixo a la declaració que «les grans reformes econòmiques transformaran l'estructura social acabant amb les classes, i destruiran la burgesia i el proletariat, igual com va acabar-se amb la classe noble i la plebea» que Garriga recordava haver sentit a Almirall en alguna ocasió.

l'oposició a tota forma de govern parlamentari són ganes d'embullar la troca fent-me dir coses que jo no he dit mai. Però entre l'absolutisme o el govern dictatorial, d'una banda, i la democràcia parlamentària plena, de l'altra, hi ha formes intermèdies, de democràcia restringida, que, insisteixo, a l'Europa de la darrera part del segle XIX, anaven històricament associades al pensament i la política de la dreta. I cap de les quals, torno a insistir-hi i a fer observar que això i no altra cosa era el que jo deia, no havien estat mai, ni eren, ni serien les defensades pel republicanisme federal, mentre que una d'elles sí que era la que proposava a *Lo catalanisme* Valentí Almirall.

Quan, tard o d'hora, Martínez Fiol es veia obligat a confrontar aquest darrer text i el que Almirall hi deia, optava primer per fer de nou l'orni: la monarquia que Almirall hi contemplava com a possible forma de govern no era pas l'absoluta; Almirall hi preveia la separació de poders i, per consegüent, adoptava una posició liberal; i, més encara, s'hi mostrava decididament republicà, ja que declarava que «l'organització particular de Catalunya no [podia] ser monàrquica». Això, no cal dir-ho, no responia en absolut als meus arguments, que eren que Almirall havia passat de ser ostensiblement republicà a manifestar-se essencialment indiferent en aquest aspecte; que, en el govern constitucional que continuava propugnant, proposava ara importants restriccions al caràcter democràtic del poder legislatiu; i que, si mantenia que, dintre d'una Espanya federal tal com ell la concebia, l'estat català hauria de ser republicà, era explícitament per l'estranya raó tècnica que Catalunya no tenia dinastia pròpia, i això no pressuposava de cap manera que ni l'estat federal mateix ni cap dels altres estats federats haguessin de ser també repúbliques. I quan ja no li quedava altre remei que acarar-se finalment amb el segon d'aquests punts, que era el realment important, Martínez Fiol també queia —i que ell també em perdoni d'haver-ho de dir així— en la ridícula capciositat. Per una banda, segons ell, la proposta d'Almirall era perfectament congruent amb el liberalisme republicà, ja que en la mesura que el primer terç del seu parlament havia d'estar integrat per representants elegits per sufragi directe, «recollia la tradició liberal» i, en la mesura que el segon terç ho havia d'estar per representants designats pels districtes —i atès que els districtes municipals eren les cèl·lules bàsiques del sistema federatiu—, «assumia la tradició federal!» Que aquestes tradicions haguessin donat peu, en aquest cas, a un projecte que les deturpava totes dues esdevenia així un mer detall. És sense cap mena de dubte en el liberalisme —tornem-hi— que s'inscriu històricament la ideologia almiralliana el 1885 i és en directa referència al republicanisme federal que, inevitablement, es formula, però és igualment indubtable que, dintre d'aquests paràmetres, en el règim parlamentari per ella concebut, la democràcia electiva, que és el valor més essencial de totes dues tradicions —en teoria si més no en el cas de la primera, sense restriccions en el de la segona—, queda decisivament contrastada per la presència majoritària de la representació no electiva.

Perquè tot això, no ho perdéssim de vista, deixava encara pendent la qüestió, no pas menor, de la dimensió corporativa del parlamentarisme almirallià. I aquí sí que em costa de trobar les paraules adequades per expressar la meva

incrèdula sorpresa davant la justificació que Martínez Fiol en donava. No pas pel que fa a l'argument que «el gremialisme d'Antic Règim», degudament adaptat a les modernes circumstàncies, representaria una «fórmula per harmonitzar les diferents aspiracions socials i professionals d'una societat castigada per la lluita de classes», que aquesta és la justificació típica usada per la dreta conservadora i amb proclivitats autoritàries, sinó per la insinuació que la proposta almiralliana és en aquest aspecte moderna i, doncs, cal suposar, progressista perquè correspon a la presència creixent del corporativisme en aquesta mateixa societat. La referència al llibre de Soledad Bengoechea esbandeix qualsevol dubte residual: el que Martínez Fiol ens invitava a pensar era realment que aquest vessant corporativista d'Almirall és un senyal de modernisme progressista perquè sintonitza amb la tendència de la burgesia catalana a cedir a la temptació del corporativisme!¹⁵ També el feixisme era modernista i s'autojustificava, entre altres maneres, com a la superació de la lluita de classes. Si Martínez Fiol creia de debò que havia establert així l'esquerranisme d'Almirall i, a través d'ell, el del catalanisme en els seus orígens, francament... Gairebé oblidava d'afegir que, sobre el meu argument, tanmateix crucial, del caràcter classista del rebuig almirallià del republicanisme federal, el real i històric, per radical i per plebeu, Martínez Fiol no piulava.

Sí que adduïa, en canvi, un altre argument, que Pich no va recollir. El treia sobretot a la primera part de la seva rèplica i el feia reparèixer a la conclusió. Era que, en tant que republicà federal, Almirall es nodria de «les velles aspiracions liberals per configurar un estat-nació espanyol a partir dels antics regnes peninsulars medievals». És, naturalment, un argument que, altre cop, esquiva del tot el meu —que l'Almirall de *Lo catalanisme* havia deixat ostensiblement de ser un republicà federal—, però tant se val, ara. L'argument és interessant perquè era aleshores relativament nou i perquè amb posterioritat ha estat esgrimit amb una certa freqüència. Jo mateix acabo d'escriure un article, que ha d'aparèixer aviat, espero, en un llibre col·lectiu, sobre el record de les perdudes antigues llibertats i institucions a la Catalunya del segle XVIII i la primera meitat del XIX.¹⁶ No puc, doncs, repetir aquí els arguments que hi exposo, però que són, juntament amb la conclusió, essencialment els mateixos que usa i a què arriba Josep Ramon Segarra pel que fa al cas valencià.¹⁷ És ben cert que els liberals catalans

15. *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya. Tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994.

16. Quan escric això, només sé que l'ha de publicar a Saragossa la Institución Fernando el Católico. Aplegarà un conjunt de papers llegits i discutits en seminaris celebrats a Girona entre historiadors d'aquella Universitat, de la de València, i de la de Saragossa, a més de mi, sobre el tema del record de les llibertats perdudes a Catalunya, València, i Aragó.

17. J. R. SEGARRA ESTARELLES, «El "provincialisme" involuntari. Els territoris en el projecte liberal de nació espanyola (1808-1868)», *Afers* 48, 2004, 327-345. Vegeu també A. M. GARCIA ROVIRA, «Los proyectos de España en la revolución liberal. Federalistas y centralistas ante la inserción de Cataluña en España (1835-37)», *Hispania* LIX, 1999, 1007-1031; i J. M. FRADERA,

—com, d'altra banda, els valencians, els aragonesos, i també els castellans— van invocar amb freqüència, passió, i anacronisme el seu passat medieval i modern com a gloriós precedent del constitucionalisme, per al qual aquesta història de defensa de les llibertats i resistència a les pretensions absolutistes dels monarques els feia especialment aptes. Això no es pot confondre de cap manera, però, amb cap mena de «projecte d'estructuració estatal fonamentat en els antics regnes medievals hispànics», suposats projectes als quals Martínez Fiol fa repetida referència sense donar-ne ni un sol exemple, i ben comprensiblement, perquè són inexistents. Al contrari: aquesta possibilitat és sempre rebutjada amb indignació —o calumniosament atribuïda als enemics polítics, però sense que l'acusació se substanciï mai. Aquestes vindicacions de les velles llibertats polítiques són manifestacions retòriques de regionalisme i no sols són compatibles amb la convicció del caràcter sagrat de la unitat nacional, sinó que en són inseparables— les dues cares de la moneda del nacionalisme espanyol. No és veritat tampoc que, com diu Martínez Fiol, sense aportar-ne cap prova, fos arran de la virada moderada del 1843 i a conseqüència de les experiències traumàtiques dels anys de les bullangues que moderats i progressistes catalans van renegar d'aquests suposats projectes i abraçar la causa de l'unitarisme, deixant els republicans com a únics defensors d'aquells. Tant moderats com progressistes van continuar insistint en el tema de les arrels antigues i «nacionals» de la vocació liberal de Catalunya al llarg de tots els quaranta i els cinquanta i fins a entrats els seixanta, més que mai, de fet, en el cas dels segons. Només cal recordar que és a mitjans cinquanta que Balaguer publica *El Conceller* i *La Corona de Aragón* i que els «Estudios históricos» del moderadíssim Antoni de Bofarull apareixen al *Diario de Barcelona* també durant el 1854 i 1855. Els republicans, en canvi, són, com Genís Barnosell va poder constatar a través de la premsa de, justament, els anys de les bullangues, els qui menys, i de molt, van tocar la nota aquesta —de fet, no ho van fer pràcticament mai.¹⁸ Argüir que Almirall era liberal perquè recollia així l'herència directa dels liberals catalans de la primera meitat del XIX és, insisteixo, jugar amb els mots i fugir d'estudi. El que jo havia dit en el meu article és que Almirall, en passar a exposar tesis que poc després serien en gran part les del nacionalisme català emergent, s'havia tornat molt conservador: és d'això que, si de cas, s'ha de discutir. Que el seu particularisme recollís l'herència ideològica directa dels liberals històrics catalans no hi pinta res, en això, però, a més a més, com acabo d'explicar, és fals.

«La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Cataluña (1835-1865)», *Hispania* LX, 2000, 673-702.

18. «Consens i revolució. Poble i nació a la Barcelona de la Revolució Liberal, 1835-1843», R. GRAU (coord.), *La ciutat i les revolucions, 1808-1868. I, les lluites del liberalisme* [= *Barcelona Quaderns d'Història*, 10], Barcelona, Ajuntament de Barcelona / Arxiu Històric de la Ciutat, 2004, 137-170.

Encara que, naturalment, no m'agrada equivocar-me, vull creure que sóc capaç de reconèixer els meus errors. Ja ho he fet, públicament, quan me'ls han fet veure i fins i tot alguna vegada sense que ningú m'hi invités. Si Pich o Martínez Fiol o tots dos junts, o qui sigui, em convenç raonadament que la meua interpretació de l'Almirall de *Lo catalanisme* és errada no tindrè cap inconvenient a admetre-ho i publicar-ho. Però qui ho faci haurà de trobar uns altres arguments. Els que m'han oposat fins ara no valen.